

МІЖНАЦІОНАЛЬНІ СТОСУНКИ І НАЦІОНАЛЬНЕ ЖИТТЯ

Олександр Лисенко (Київ)

Співвідношення національного й соціального в українсько-російських відносинах періоду Другої світової війни

З'ясовуючи алгоритм становлення російської політичної нації, Р. Шпорлюк звертає увагу на парадокс: «надекспансіонізм» російської та радянської імперій посилював відчуження росіян від «своєї» держави. Росіянам було «важко уявити собі політичну структуру, відокремлену від імперської». У зв'язку з цим деякі вчені вважають, що на рівні селянства процес національної самоідентифікації відбувався швидшими темпами у українців, аніж у росіян.

Однак більшовицький експеримент напрочуд швидко «вирівняв» ситуацію. В УРСР більшість українофонів лише вважалися українцями (за походженням, мовою, залишками національних традицій). Те ж саме можна сказати і про більшість російськомовного населення республіки. Аби стати повноцінними носіями національних рис, їм бракувало етнічної самоідентифікації та солідарності, волі до цілеспрямованих, консолідованих дій. Іншими словами, для цього вони мали бажати бути (!) українцями чи росіянами, що можна було спостерігати лише у поодиноких громадян підрадянської України. Період тоталітаризму виявився «питомим середовищем» малоросійства, причому у ще потворніших формах, ніж це було до революції.

Зовсім з іншою ситуацією більшовики зіткнулись у Західній Україні у 1939–1940 рр., де їх політика вже невдовзі після приходу підштовхнула широкі верстви місцевого громадянства до антикомуністичних позицій. Втім, вони рідко переростали в антиросійські (точніше – люди добре розрізняли російські імперські мотиви в політиці Кремля і російський народ).

Тим часом «Кремлівські мрійники» вдалися до реалізації проекту нової ієрархії радянських народів, на вершину якої передбачливо вивели російський народ за «старшого брата». Показово, що нову політику (а не національну ідентичність) творили не росіяни (точніше – не тільки вони), а грузини, українці, євреї, білоруси та ін. При цьому домінуючими виступали ідеологічні та соціально-економічні аспекти. Національний же компонент був радше тактичним інструментарієм для реалізації стратегічних задумів.

Якщо навіть такі непопулярні кроки радянської адміністрації, як ліквідація політичних і громадських організацій, утиски церкви, ліквідація приватної власності, колективізація, а згодом і репресії, у пересічних мешканців регіону не асоціювалися з росіянами, то у тих, хто був zaangażований у самостійницький рух під егідою ОУН, вони набували національного звучання. У публікаціях 1930-х років головним супротивником розв'язання «українського питання» визнавався «російський імперіалізм». При цьому окреслювався вододіл між більшовицьким каталізатором і російським народом.

Українсько-російські взаємини дебатувалися під час підготовки II Великого збору ОУН (Бандери), який відбувся у квітні 1941 р. «Московські більшовики не тільки приносять шкоду поневоленим народам, а й самому народу московському, бо посвячують його в жертву богові своєї доктрини», – наголошував І. Міtringа.

Аби віднайти нові засоби мобілізації суспільства на боротьбу з агресорами, Сталін вдався до педалювання радянського патріотизму, який дуже швидко набув виразно російського забарвлення.

Водночас здійснюються кроки в напрямі формування української моделі радянського націонал-патріотизму, що мали на меті знівельювати вплив українського націоналізму.

Однак реалії воєнної доби підштовхнули ОУН до перегляду найбільш одіозних ідеологічних формул та ксенофобії. Теоретики Організації висували положення про спільну боротьбу проти сталінської тиранії всіх поневолених народів (у тому числі й російського), яке знайшло відображення в документах III Надзвичайного великого збору ОУН (серпень 1943 р.).

Прагнення керівництва українського визвольного руху до створення фронту боротьби поневолених народів проти сталінської тиранії спробували використати лідери Комітету визволення народів Росії. Але консультації А. Власова і його оточення зі С. Бандерою виявилися безрезультатними через принципову позицію останнього.

Соціальний вимір українсько-російських стосунків на рівні компактних груп спільного проживання простежується досить слабо. Супер-

ництво громадських об'єднань культурно-освітнього, релігійного і добродійного спрямування у східних та південних областях України мало несистемний характер і зумовлювалося ситуаційними мотивами.

До одного із загальних чинників, які визначали тертя, можна віднести мовну політику займанців. Запропонувавши в Україні за офіційні німецьку та українську мови, окупанти надавали такий статус і російській у російськомовних анклавах, але за умови обов'язкового вивчення і застосування української.

В цілому співвідношення між національним і соціальним чинником у роки війни в стосунках українців з росіянами склалося на користь першого. Але таким воно було на рівні ідейно-політичного, суспільного життя. Щоденна ж стратегія виживання розмивала етнічні й мовні перегородки й об'єднувала пересічних мешканців України, для яких нагальні життєві потреби залишались пріоритетними.

Петро Долганов (Рівне)

Міжнаціональні антагонізми у передчасі війни: роль економічного націоналізму

Невирішеність українського національного питання після революції 1917–1920 рр., входження західноукраїнських земель до складу Польщі актуалізували завдання продовження національно-визвольного руху українців у мирних умовах. Бачення українською політичною елітою різних шляхів практичного втілення національного ідеалу призводить до диверсифікації проявів українського націоналізму. Одним із засобів боротьби за незалежність стала політика економічного самопосилення нації, що проявилася в ініціюванні руху за соціальну емансипацію українців (зміну виду трудової діяльності з аграрного на торгово-промисловий, інтегрування до міст тощо). Ці ініціативи автохтонів західноукраїнських земель, що супроводжувалися намаганням витіснити інонаціональне населення з тої соціальної ніші, яку воно займало (насамперед поляків та євреїв), трактуються сучасною історичною наукою економічним націоналізмом. Останній не був унікальним явищем, винайденим в українському середовищі. Ряд недержавних народів Центрально-Східної Європи використовували його як засіб визволення ще з другої половини XIX ст. Тому генезис економічного націоналізму в українському випадку був зумовлений значним впливом європейських тенденцій. Постає питання: чому відповідне явище